

ФОЛЬКЛОР И ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ КAVKAZA

УДК 398+821.512.142

DOI 10.31143/2542-212X-2021-3-247-259

**АЛГЪЫШ (БЛАГОПОЖЕЛАНИЕ) В ФОЛЬКЛОРЕ И ЛИТЕРАТУРЕ
КАРАЧАЕВЦЕВ И БАЛКАРЦЕВ: СПЕЦИФИКА ЖАНРА,
ТАКСОНОМИЯ, ПОЭТИКА****Ж.М. ЛОКЪЯЕВА
Ф.Т. УЗДЕНОВА**

*Институт гуманитарных исследований – филиал Федерального государственного
бюджетного научного учреждения «Федеральный научный центр «Кабардино-Балкарский
научный центр РАН»*

360000, КБР, г. Нальчик, ул. Пушкина, 18

E-mail: lokyaeva.zh@mail.ru, uzdenova_kbigi@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена комплексному исследованию жанра *алгъыш* (благопожелание), активно функционирующего в традиционной словесной культуре карачаевцев и балкарцев. На основе анализа фольклорных текстов и литературных произведений представлена таксономия благопожеланий, с учетом специфики рекреативно-витабельных практик и лингвостилистических характеристик; отмечены основные употребительные модели: в связи с утратой (соболезнование) и др.; рассмотрены признаки этикетного речевого жанра благопожелания, степень его изученности, коммуникативная роль, поэтика языкового воплощения; особое внимание уделено репрезентации активно используемой в современной национальной литературе форме – *стилизации под алгъыш*. Синхронический подход к проблеме – исследование дефиниций, связанных с определением психоэмоционального фона, обусловленного этнической принадлежностью, когнитивно-гносеологическими процессами, грамматическими языковыми структурами, влияющими на формирование национальной картины мира. Методы исследования: структурно-описательный, историко-типологический, гносеологический.

Ключевые слова: *алгъыш* (благопожелание); стилизация под *алгъыш*; малые жанры; карачаево-балкарский фольклор; поэзия; адресант; адресат; таксономия.

**ALGYSH (GOODWILL) IN THE FOLKLORE AND LITERATURE OF
KARACHAIS AND BALKARS: SPECIFICS OF GENRE, TAXONOMY,
POETICS****Zh.M. LOKYAEVA
F.T. UZDENOVA**

Institute for the Humanities Research – Affiliated Federal State Budget Scientific Establishment
«Federal Scientific Center 'Kabardino-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of
Sciences'»

360000, KBR, Nalchik, Pushkina st., 18

E-mail: lokyaeva.zh@mail.ru, uzdenova_kbigi@mail.ru

Abstract. The article is devoted to a comprehensive study of the *algys*h (goodwill) genre, which is actively functioning in the traditional verbal culture of the Karachais and Balkars. Based on the analysis of folklore texts and literary works, the taxonomy of goodwill is presented, taking into account the specifics of recreational-vital practices and linguo-stylistic characteristics; the main used *algys*h models are noted: in connection with marriage, birth of a child, festive events, loss (condolence), etc.; the features of the etiquette speech genre of goodwill, the degree of its study, the communicative role, the poetics of linguistic embodiment are considered; special attention is paid to the representation of the form actively used in modern national literature – stylization under the *algys*h. A synchronous approach to the problem is a study of definitions, associated with the definition of the psycho-emotional background due to ethnicity, cognitive-epistemological processes, grammatical linguistic structures that influence the formation of the national picture of the world. Research methods: structural-descriptive, historical-typological, epistemological.

Keywords: *algys*h (goodwill); stylization as *algys*h; small genres; Karachay-Balkarian folklore; poetry; addressee; addressee; taxonomy.

Алгышла къарачай-малкъар халкъны кёлден чыгъармачылыгъыны гитче жанрларыны бир уругъуна саналадыла. Ала асламысында жашау болумла бла байламлы, адамны жашауун суратлагъан, игилик тежеу халда Тейриге, Аллахха, къадаргъа айланып айтылгъан, энчи белгиленип жүрютюлгенден сора да, нарт жырлада, айтыулада, сүймеклик жырлада, жомакълада, таурухлада эм фольклорну башха жанрларында да дайым түбеген, түрлю-түрлю болумла бла (сёз ючюн: юйюр къурагъанда, сабий туугъанда, бешикке салгъанда, биринчи чач жүлюгенде, биринчи атлам этгенде, тиш чыгъаргъанда, Ораза, Къурман, Науруз, миллетни къыраллыгъы къайтарылгъан) байламлыкъда жүрютюлген айтыуладыла.

Бу жанрны магъанасына, төре жорукъларына алимлини биринчилерини санында болуп кеслерини илму ишлеринде Т.А. Агапкина, Л.Н. Виноградова къарагъандыла [Агапкина, Виноградова 1994: 168–208]; андан сора татар халкъны алгышларыны жанр энчиликлерине И.Г. Закирова [Закирова 2017], орус тилни вологод диалектинде жүрютюлген алгышла миллет культурада къаллай жерни алгъанларына Л.Ю. Зорина [Зорина 2012], къалмукълуланы харкюнлюк жашауларында айтылгъан алгышларыны суратланыу, жүрютюлюу энчиликлерине Н.Д. Михайлова [Михайлова 2013], якутланы алгышларыны поэтикасына, жанр энчилигине Л.С. Ефимова [Ефимова 2013] эм дагыда башхала къарагъандыла.

Алтайчы фольклорист С.С. Каташны оюмуна кёре, алгышла мажюсю динде, табийгъатны жаны болгъанына ийнаныуну мурдорунда къуралгъан, жашау сынауну бирикдирип, табийгъатда түбеген затланы, аурууланы, түрлю-түрлю къыйынлыкъланы хорлар ючюн къуралгъан чыгъармаладыла [Каташ

1978]. Белгиленген затла алгыш бурун заманладан бери энчилиги сакъланган эски жанрларындан бири болганын шартлайдыла.

Къарачай-малкъар фольклорда алгышланы жанрча белгилеп, аланы юслеринден (жанрны юсюнден) Хаджиланы Танзиля жазганды. Аны оюмуна кёре, фольклорну гитче жанрларына алгышла бла къаргышла, антла, ырысла, белгиле, илишанла, жоралаула, нарт сёзле бла нарт айтыула, къанатлы сёзле, элберле киредиле [КъМФ 1996: 6].

Белгили фольклорист, филология илмуланы доктору Малкъондуланы Х.Х. кесини монографиясында поэзияны бек эски формасы (алгышла) бурун заманлада Къарачайда бла Малкъарда тейрилеге табыныуда хайырланылганын, уучулукъ, жашау-адет эм фольклорну башха жыр жанрлары бла къаты байламлы болганын чертгенди [Малкондуев 1996].

Къарачай-малкъар фольклорда алгышланы жүрютюлюу амалларына бла хайырланыу энчиликлерине «Особенности и функциональная роль благопожеланий (алгыш)» [Локьяева 2020] деген статьяда да къаралады. Анда жанрны баш мураты адамгъа насып, саулукъ, байлыкъ, жүрек тынчлыкъ, игилик тёрелеу болганы белгиленеди.

Тил илмуну келечилери «Алгышла бир ненча кесекден къуралып, тилек формада айтылган, кёбюсюнде, «болсун» деген этим бла бошалган айтыуладыла» [Кетенчиев и др. 2018: 83], – деп шартлайдыла. Алгышла къысха айтылыргъа, неда талай назму тизгинен къураладыла эм асламысында «болсун», «толсун», «берсин», «келсин», «этсин» дегенча этимле бла бошаладыла:

*Атны чабханын берсин,
Ёгюзню тартханын берсин,
Ушкокну атханын берсин,
Къойну тюклюсюн берсин,
Ийнекни сютлюсюн берсин,
Арбаны жюклюсюн берсин!
Туугъан уланы алгышлы болсун,
Ыстауаты малдан толсун!* [Архив ИГИ КБНЦ РАН. Папка 3.

Паспорт 8]

Алгышны, фольклорда жүрютюлген формасына келишип, магъанасы кенг да, терен да болуп, назму тизгинлеге сыйыннганын да эслерге боллукъбуз. Бегийланы Абдуллахны «Алгыш» деген назмусуна эс бёлейик.

*Жылыгъыз кюле келсин,
огъурлу кюнде келсин, –
сау келсин, жюклю келсин,
ырысхы тюклю келсин, –
ыстауатха къой киргенча,
арбазгъа уа той киргенча!*

*Къызыбыз къызлы болсун,
жашыгъыз ызлы болсун,
башыбыз къутлу болсун,*

ахишы умутлу болсун!

*Ана туудукълу болсун,
ата саулукълу болсун,
бала зауукълу болсун!*

*Къартыбыз кѣп болсун,
«Нартыбыз!» – деп болсун,
сѣзюбюз бек болсун!* [Бегийланы 1996: 124].

Бу тизгинледе халкъны кѣлден чыгъармачылыгында «келсин», «болсун» деген этимле алгъышны кючлейдиле.

Адабият илмуда белгиленнгенге кѣре, XX-чы ѳмюрнѳ ахырында суратлау сѣзнѳ усталары кеслерини чыгъармаларында алгъыш жанрда жазылгъан назмуладан сора да, алагъа ушагъан айтыулары (стилизация под алгъыш) миллет поэзиябызгъа эркин кийиредиле [Узденова 2018: 94]. Ала да, магъаналары жаз тилге байланышып, назму кепге сыйынып айтыладыла. Ол зат къарачай-малкъар поэзияда жангы ангыламды. Юлгюге Мусукаланы Сакинатны «Китабымы ахырында» деген назмусун келтирейик:

*Ариу сѣзюм – тангны тазалыгъына,
Кюнлюм бетни кюлдюре тургъан кюннге,
Ариу сѣзюм – элек болгъан умутну
Атын къоймай, кесине къысхан жаннга...*

*Ариу сѣзюм – ариу сабий ѳсдюрюп,
Миллетине къуллукъ этдиргенлеге...* [Мусукаланы 2001: 294].

Бу тизгинледе «ариу сѣз» алгъышым деген магъананы тутады, болсада, туура айтылмай, алгъышха ушагъан айтылыу формада бериледи.

Поэтни «Ыспас» деген назмусу да ол формадады:

*Ыспас сизге, эр кишиле,
Къайгъы, ачыуну ичинде
Бизге билек болалгъанла,
Шургулукъну хорлагъанла!
Ыспас сизде халаллыкъгъа,
Ыспас сизге адамлыкъгъа,
Ыспас сизге – къартха, жашиха,
Сиз сакълагъан Ата таиха!* [Мусукаева 1988: 68].

*Мен тилейме санга игилик...
Жолоучуду адам дуняда.
Насыбым а – азат кийигим,
Жол тапсын ол сени уянга!*

*Жазынгы, кюзюнгю да бетин
Жарытсын бу ариу сѳймеклик* [Мусукаланы 2007: 4].

Ёзденланы Альбертни «Къарачай» деген назмусу да алгъышха ушатыу халда жазылганды:

*Алан халкъны аслан кёллю баласы,
Тау намысны оюлмазлыкъ къаласы,
Хар не тюрлю хазнадан да джеринг бай,
Акъыл сёзлю, дугъум кёзлю – Къарачай!*

*Тау башлада эрмеучю къарынгы,
Субай санлы джашил наратларынгы
Тоялмайма кёзлерим бла ийнакълай,
Акъ баилыкълы, джашилченген Къарачай!*

*Алма терек чакъгъан кюнде, эшикте
Джукълаб тургъан балачыкъны бешикте
Тылпыуундан тогъугъанча, мен алай
Солуучанма тау хауангы, Къарачай! [Ёзденланы 1998: 18].*

Семенланы Азретни назмуларыны тил шатыклыгъы, байлыгъы, суратлау амалланы уста хайырлануу, жашауну философия теренлигин ачыкълауу аны поэзиясы къарачай халкъ поэзияны сайламаларына къаршы болгъанын кёргюзтеди. Аны назмуларында туура алгъышла, алгъышха ушагъан айтыула да аз тюбемейдиле. Сёз ючюн, поэтни «Окьюучу» деген назмусуну тизгинлери:

*Тереклени чирчик эте,
Чакъгъанларын.
Чучхурланы мынчакъ бюрке,
Акъгъанларын.*

*Сюймекликни къазаныны
Къайнагъанын.
Учунууну джюрекледе
Ойнагъанын.*

*Адамлыкъны кертиликте
Джакъланыуун.
Ана тилни кёз гинджича
Сакъланыуун.*

*Джарыкъ чамла, ойлашыулау
Тюбешиуле;
Кёлкъалдыла, гурушхала,
Илешиуле –*

*Басынышыб, эсни бери
Бургъанларын.
Талпынышыб, сени сакълаб
Тургъанларын [Семенланы 2002: 5].*

Неда, поэтни «Ана тилим» деген назмусуна кьарасакъ – ол миллетине айтхан алгыш сёзюдю дерге эркинбиз.

*Сен миллетими мутхуз бюгюню,
Джиберме кьолдан хар бир игини.
Намысны, сыйны, джорукъну, джолну,
Адамда адамлыкъ сакъланса болду.*

*Сен таулу халкъны джарыкъ тамбласы,
Тиллени ичинде тас болмай джаша!
Тазалыкъгъа да, теренликге да,
Аралгъа туююл, Байкалгъа уша.*

*Сен тюрк тиллени чынг эртдегили
Суу кьошулмагъан таза джууурту.
Сенден кьалгъанла узайгъандыла,
Алай чакъларын бираз унутуб.*

*Аны себебли, сени сакълауда,
Сыйлы борч бла терен магъана;
Не ючюн десенг, кьалгъан тюрк тилlege,
Сен ётер кёпюр, аумаз багъана! [Семенланы 2002: 14–15].*

Дин бла байламлы алгышла кьарачай-малкьар фольклорда аслам тюбегенлери даулашсызды, алада «Аллах», «Къуран», «дин», «ийман», «кьыбыла» деген сёзле эркин хайырланылгъанлары да шартды. Болсада, архивледе сакъланнган вариантла бла басмаланнган китаплада тюбеген жазулада бир кьауум энчилик эсленеди. Ол да неди дегенде, басмаланнган текстлени бир кьауум сёзлери тюрленип, алышынып, неда кьошулмай турадыла. Баям, ол зат, кьыралны политика жорукъларына кёре, зарфха ургъан заманда этилген тюрлениуледиле:

*Къуран кьолугъузгъа болсун.
Ийман ауузугъузгъа болсун,
Кьалгъаныгъыз кьыбылагъа болсун,
Кьуллугъугъуз Аллахха болсун,
Ичген сууугъуз шербет болсун,
Жатхан жеригиз мамукъ болсун [Архив ИГИ КБНЦ РАН. П. 3.*

Пасп. 13].

Бюгюннгю поэзияда Аллахха, аны кючюне ийнаныу кёп тюрлю суратлау амалла бла бериледи.

*Былай насып берген Аллах
Сюе болур бизни.
Турады ол, кёкден кьарап,
Сынай экибизни.*

*Барабыз биз. Хатерлиги
Уллуду кьадарны.
Аны бизге этгенинде*

Кёреме мен аны.

Насып, сынау да – келечи

Бизге жаратхандан.

Къадар, жазыу да – бир энчи,

Бары да – Аллахдан! [Мусукаланы 2007: 94].

Алгъышла асламысында бетден-бетге айтыладыла. Болсада, аланы башха адамны юсю бла айтыргъа да тюшеди. Сёз ючюн: «Насыбына зар кёз къарамасын! Жашаууна къууанганлай турсун ол ариу баланг!». Быллай алгъыш атагъа-анагъа айтылады, болсада, алгъышны иеси аланы сабийлери болгъаны баямды.

Къарачай-малкъар миллетде юйюрню магъанасы хар заманда да бек уллу болгъанды. Ол себепден, адам кесине этилген алгъышдан да бек баласына тёреленнген алгъыш сёзю даражалы, сыйлы да кёргенди, сабийине тынчайгъандан уллу насыпха затны санамагъанды.

Къарачай-малкъар фольклор текстледе «Я Аллах», «Аллах», «Тейри» дегенча сёзле къатланыу формада эркин хайырланыладыла. Ала алгъышны кючлер муратда айтыладыла: *Я Аллах, Я Аллах, насыплы бол, кесинг сюйгенча жаша!; Аллах бир ариу жашау берсин! Аллах ыразы болсун!; Тейри берсин сабырлыкъ, Тейри берсин дамырлыкъ, Тейри жарытсын жолунгу!* эм д.а.к.б.

Ол энчиликни къарачай-малкъар поэзияда да эслерге боллукъбуз:

Я Аллах, Я Аллах, сен къура

Жарытырча дин, Къуран.

Сен къура бу халкъымы,

Биригирча акъылы.

Берчи аллай тазалыкъ –

Алалырча Азатлыкъ,

Берчи аллай эс, акъыл –

Къайтарыр киби атын.

Жал барама, жалынып –

Кетмесин деп жангылып.

Жан аурут къулларынга,

Сау атдыр сен хар тангны!.. [Бегийланы 1996: 129–130].

Неда Лайпанланы Билалны «Гъарш ариулукъ» деген назмусуна эсибизни бёлейик:

Я Аллах, сен сакъла аны

Биз билген, билмеген хатадан, палахдан.

Аны насыблы этерге къолумдан келсе эди,

Ёмюрде джукъ тилемез эдим

Джазыудан-къадардан-табийгъатдан-Аллахдан [Лайпанланы 1992: 10].

Бу тизгинледе поэт насыпны, бар игиликни да жазыудан, къадардан, табийгъатдан, Аллахдан да бирча тилейди. Алгъышны, алгъыш тилекни бу формасы фольклорда, поэзияда аз тюбемейди. Нек дегенде, адам улу асламысында кесини тилегин Тейриден, Аллахдан, къадардан, жазыудан,

табийгъатдан бирине айланып айтады. Алай битеу ол кючлени барысын да бир тизгиннге сыйындырып, «Я Аллах» деп тилекни кючлеп алгъыш этген форма уа хазна жюрютюлмейди.

Алгъышлада эпитетле, тенгleshдириуле, жаз тил бла айтылгъан айтыула да эркин хайырланыладыла.

Белгилисича, къарачай-малкъар фольклорну битеу жанрлары бирча сакъланып, жюрютюлюп, тинтилип турмайдыла, аланы бир къауумлары (булжутуула, тилбургъучла, ётюрюкле, къозутуула, санаула, айтышла) унутула, магъаналарын тас эте барадыла, башха къауумлары уа (алгъышла, ойберле, таурухла, чам хапарла) айный, кючлене, бюгюннгю фольклорну байыкъдыра барадыла.

Алгъышла адамны келир жашаууна игиликле тежейдиле, ийнаныуун кючлейдиле, бир бирге тюбегенде, жолоучулукъгъа тебирегенде, сабий туугъанда, байрамлада, тойлада, ауругъанны кёре баргъанда, тап, къайгъы сёз берген заманда да айтыладыла, алгъыш айтханны, жораланнганны да бирча кёллерин кётюредиле.

Фольклор илмуда **къайгъы сёз берген заманда айтылгъан тилеклени** да алгъышны бир тюрлюсюне санаргъа тийишлиди. Нек дегенде, адам дуниясын алышхан заманда жууукъларына: «*Аллах гюняхларын кечсин!*»; «*Жаннет эшиклери ачылсынла!*»; «*Энди замансыз ачыу сынамагъыз!*»; «*Къалгъанларыгъызгъа ачыусуз жашау берилсин!*» деп къайгъы сёз бередице. Бу ёлгеннге, къалгъанларына да төреленнген алгъыш тилекледиле. Аланы юсюнден тынгылы айтыргъа тийишлиди, алай бу статьяда биз кесибибизге ол борчну салмайбыз.

Адамны жашауунда хар белгили жумуш алгъыш бла байламлыды. Къудайланы М.Ч. белгилегеннге кёре, къууанч къанганы артында «малкъарлылада бла къарачайлылада, Кавказны кёп башха миллетлериндеча, эм сыйлы аякъгъа *гоппан* саналады. Аны эки къулагъы жугъутурну бла къочхарны башларыны формасында ишленеди. Жангы къуралгъан юйюрню тойларында гоппанны энчи магъанасы барды: жаш юйюрню бу аякъны эринича (тёгерегича) тауусулмазлыкъ узакъ жашауу, маллары, мирзеую кёп болсун деп жоралайдыла. Башха къоншу миллетледе да *гоппан* аллай магъананы туталды» [Кудаев 1988: 67].

Ёзденланы Альбертни «Алгъыш» деген назмусунда да алгъыш сёз аякъны къолгъа алып этилгенин, анга «боза аякъ», «алгъыш аякъ», «айран аякъ» (ичине къуюлгъанына эм къууумгъа кёре), ата-бабадан келген гоппан аякъны сыйы уллу болгъанын, ол алгъышланы толтуруна энчи кюч салгъанча магъана берилгенин кёргюзтеди:

*Гоппан аякъны мен къолгъа алыб,
Алгъыш этейим таулагъа:
Сюймегенле да сюйсюнле бизни,
Ол нюзюрюмдю джаулагъа.*

Боза аякъны мен къолгъа алыб,

*Алгыыш этейим таулагъа!
Сюймегенле да суюсюнле бизни,
Ол нюзюрюмдю джаулагъа [Ёзденланы 1998: 35].*

Тойлада, кърманлыкъллада гоппаны (агъач аякъны) айрандан неда бозадан толтуруп, таматагъа тутдурадыла, ол алгыыш сёзюн айтады. Бир-бир кърманчлада гоппанга боза кърмангъа жарамайды. Сёз ючюн, Ораза, Кърман байрамлада, бешик, суннет кърманлыкъллада, аякъны жаланда айрандан толтуруп кётюредиле.

Алгыышланы асламысында «гоппан аякъны», «боза аякъны», «алгыыш аякъны», «айран аякъны» деп айтылганы да кърманну сылтауу бла байламлыкны шартлайды.

Той алгыышла халкъны кёлден чыгъармачылыгъыны энчи бёлмюдюле. Алада жангы кърмангъан юйюрге, аланы ёсдюрген ата-аналарына ахшылыкъла тежейдиле, насыплы жашау этерлерин, саулыкълу сабийле ёсдюрюрлерин, намыс бере-ала, жууукъ-тенгни сыйлай, жюрюте билерлерин тилейдиле. Келин сайлагъанда, ариулугъундан эсе, тёмлюлюгюн, жарашылулугъун (сёзге кызыу болмай, айтырын тергеп сёлеширигин), жангы юйюрге намыс-сый бере, сые, багъалай, этер ишин биле келлигин излегенлерин насийхат халда алгыышха сыйындырадыла.

Той алгыышлада асламысында жангы юйюрге биринчи сабий жаш болурун тилегендиле. Ол зат миллетни жашау болуму бла, юйюрню таянчагъы эр киши сабий боллугъуна ийнаныу бла байламлы болгъанды. Алай жашауну терклиги дунялыкъл кърманны тюрлендиреди. Бююнлюкде жангы кърмангъан юйюрге жаш, кызы тууарын энчилемей, тутхучлу юйюр кърманларын эм саулыкълу сабий ёсдюрюрлерин тилейдиле.

Къарачай-малкъар той алгыышланы энчиликлерини бирине алгыыш бла кърмангъыш къатыш айтылганын санаргъа боллукъду. Баям, ол зат жангы юйюрге къажаулукъл этерге боллукъл къара кючлени, зар адамланы кърмантурча чыгып, артдан-артха уа асламысында тойну оюннга, чамгъа бурургъа себеплик этгенди. Сёз ючюн:

*Хар муслийманны затар зери женнетди.
Келген келинни этеклерин
Ургъан зел къайырмасын.
Эки зууукълну бир бирисинден
Оноучу Аллах айырмасын.
Келген келинни кётюреги
Эрини кётюрегине жарашсын,
Эки кёлү тёрине зарашсын.
Аны суюмген къатын болса,
Цыкъсын да, сабанлада итле бла талашсын.
Юйге киргенде от башында олтурсун,
Бут кибик уруцукъл толтурсун.
Аны суюмген къатын болса,
Бурула, сырыла олтурсун [Архив ИГИ КБНЦ РАН. П. 3. Пасп.*

Сабий туугъанда айтылгъан алгъышланы да бир къауум энчиликлери бардыла. Сёз ючюн, жаш тууса – *«тукъум-жукъ болсун»*, къыз тууса, *«атасыны-анасыны кёлюн алыучу болсун»* дейдиле, «жаш туугъанда, къартлыкъларында атасына бла анасына къарар адамлары болгъанына, къыз тууса уа, атаны бла ананы ёлген кюнлеринде жияулары этер адам барды деп болгъандыла» [Кучмезова 2003: 79]. Бу эки зат миллетни керти кюнлерин теренден оюмлагъанларыны бир шартыды.

Даулашсыз, алгъыш сёзю сыйы алтын бла тенг болгъанды, аны кюнчюне тамам ийнангандыла, къыралгъа, миллетге, ёсюп келген тёлуге, къышха, жазгъа, кюзге, жашауну хар бир болумуна да тежегендиле:

*Жазыбыз жасуунлу болсун,
Кюзюбюз кюнлю болсун.
Къыралыбыз нюрлю болсун,
Къышыбыз къарлы болсун,
Халкъыбыз малы болсун,
Хар затыбыз барлы болсун.
Ахшыларыбыз акъыл, иш юйретсинле,
Жашла, къызла да аны этсинле.
Урунуп жашайыкъ,
Халал кыйын ашайыкъ,
Бир бирге болушайыкъ.
Аллах сюйгенледен болайыкъ* [Архив ИГИ КБНЦ РАН. П. 3.

Пасп. 5].

Ол зат къарачай-малкъар поэзияда да дайым тюбейди.

Миллетде **сабийни биринчи чачын (итлик чачын)** алыуну къурманлыкъ этип белгилегендиле, алгъыш айтхандыла, биринчи чач аргъы дуня бла байламлы болгъанына, ол алынмай кёз тийсе, саулукъгъа заран тиеригине ийнангандыла, сабийни жамауатха къошулгъаннга итлик чачы жюлюннгенден сора санагъандыла. Андан сора да, **сабийни биринчи атламына** тегерек къалач этип, аны аякъларыны ортасы бла тёнгеретип *«Къууанч бла атлап кет, женгил аякълы бол!»*; **биринчи тиш чыгъаргъанына** жырна этип, *«Къарыулу, саулукълу тишле чыгъар!»*, **биринчи сёзлерине** къууанып *«Бал тилли, сёзюнг адамланы жюрегине илешиучю адам бол!»* деп алгъыш этип болгъандыла. Алгъышха тынгылагъанла, алгъыш айтханла да аны айтылгъаныча толлугъуна, тилекни Уллу Аллах эшитиригине толу ийнангандыла, бирча «Амин!» дегендиле.

Дуня жаратылгъанлы бери да ананы алгъышына, къаргъышына да аслам эс бурула келеди. Миллетде не уллу иш башлардан алгъа ананы жюрек ыразылыгъын, алгъыш сёзюн эшитирге излегендиле, аны алгъышы ишни онгуна бурлугъуна ийнангандыла.

Аслам жюрютюлген, не уллу алгъышны ич ёзегин къурагъан айтыуладан бири *«Насыплы бол!»* деген алгъышды. Нек дегенде, ол айтыу кесине талай ангыламны сыйындырады эм хар адам *«насыпха»* кесича магъана береди.

Белгилей келгенибизча, алгъышла адамны харкюнлюк жашауунда аслам жерни аладыла: сабий туугъанда *«Къууанч бла ёссюн!»*; сабийи болмагъан

юйюрге «Къууанч бла ата-ана болугъуз!»; жангы жууукълагъа байлашханлагъа «Татлы жууукъ юлюш болугъуз!»; къызлары тышына чыкыгъан ата-анагъа «Баргъан жеринде тынчайып, толу юйюр болсун!»; бушууу болгъаннга «Аллах муну унутур къыйынлыкъ бермесин!»; жангы быстыр кийгеннге «Къууанчха кий! Огъурлу болсун!»; затын тас этгеннге «Къууанч бла къолунга буюрулсун!»; жолоучулукъда адамы болгъаннга «Сау-саламат жыйылсын!»; саусузу болгъаннга, неда кеси ауругъаннга «Аллах кийик саулукъ берсин!»; жангы юй ишлей тургъаннга «Ичине къууанч бла жыйыл!»; терек орнатханнга «Къууанч бла кёгетин ашаргъа буюрулсун!»; тамата адамгъа «Аллыбызда кёп жылланы оноу эте, саулугъунг бла жаша!»; адам чючкюрсе «Узакъ ёмюрлю бол! Саулукълу бол!» эм д.б.

Адам улу атхан тангнга, кечеге, ахшамгъа Аллахдан тилек эте, алгъышы бла тюбейди: «Огъурлу кюн болсун!»; «Тынч кечели болайыкъ!»; «Сау тангнга чыгъайыкъ!» эм д.б.

Алай бла, тинтиуюбюз кёргюзтгеннге кёре, саулай да алгъышланы, алгъышлагъа ушагъан айтыулары (стилизация под *алгыш*) юсюнден айтханда, алада тилни байлыгъы, кирсизлиги, шатыклыгъы сакъланады, огъурлулукъ тежеу суратлау амалланы юсю бла тюрлю-тюрлю формада бериледи. Алгъышла адамланы араларында халны тюзетирге, кючлерге да болушадыла. Ол затла уа къарачай-малкъар халкъны кёлден чыгъармачылыгъыны бу жанрыны бюгюнлюкде да айныууна, адабиятха да киргенине себеплик этедиле.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

Агапкина, Виноградова 1994 – Агапкина Т.А., Виноградова Л.Н. Благопожелание: ритуал и текст // Славянский и балканский фольклор: Верования. Текст. Ритуал. – М.: Наука, 1994. – С. 168–208.

Бегийланы 1996 – Бегийланы А. Бет: назмула (Бегиев А.М. Совесть: стихи). – Нальчик: Эльбрус, 1996. – 256 бет. (на кар.-балк. яз.)

Ефимова 2013 – Ефимова Л.С. Якутский алгыс: специфика жанра, поэтика: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Элиста, 2013. – 55 с.

Ёзденланы 1998 – Ёзденланы А. Чолпан (Узденов А.М. Звезда). – Нальчик: Эльбрус, 1998. – 496 бет. (на кар.-балк. яз.)

Закирова 2017 – Закирова И.Г. Жанр благопожеланий в татарском фольклоре // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2017. – № 10 (76): в 3 ч. Ч. 3. – С. 15–18.

Зорина 2012 – Зорина Л.Ю. Вологодские диалектные благопожелания в контексте традиционной народной культуры. – Вологда: ВГПУ, 2012. – 216 с.

КъМФ 1996 – Къарачай-малкъар фольклор (Карачаево-балкарский фольклор): хрестоматия / сост. Т.М. Хаджиева. – Нальчик: Эль-Фа, 1996. – 592 с. (на кар.-балк. яз.)

Каташ 1978 – Каташ С.С. Мифы, легенды горного Алтая. – Горно-Алтайск: Горно-Алт. отд. Алт. кн. изд-ва, 1978. – 112 с.

Кетенчиев и др. 2018 – Кетенчиев М.Б., Додуева А.Т., Девеева А.А. Вербализация семьи в карачаево-балкарском фольклоре // Балтийский гуманитарный журнал. – 2018. – Т. 7. – № 1 (22). – С. 81–84.

Кудаев 1988 – Кудаев М.Ч. Карачаево-балкарский свадебный обряд. – Нальчик: Эльбрус, 1988. – 128 с.

Кучмезова 2003 – Кучмезова М.Ч. Соционормативная культура балкарцев: традиции и современность. – Нальчик: Эль-Фа, 2003. – 214 с.

Лайпанланы 1992 – *Лайпанланы Б. Джуртда Джангыз Терек: назмула* (Лайпанов Б.А. Одинокое дерево на Родине: стихи). – М.: Молодая гвардия, 1992. – 256 бет. (на кар.-балк. яз.)

Локьяева 2020 – *Локьяева Ж.М.* Особенности и функциональная роль благопожеланий (*алгыш*) (на материале карачаево-балкарского фольклора) // Известия Кабардино-Балкарского научного центра РАН. – 2020. – № 6 (98). – С. 302–311. DOI: <https://doi.org/10.35330/1991-6639-2020-6-98-302-311>

Малкондуев 1996 – *Малкондуев Х.Х.* Обрядово-мифологическая поэзия балкарцев и карачаевцев (жанровые и художественно-поэтические традиции). – Нальчик: Эль-Фа, 1996. – 272 с.

Михайлова 2013 – *Михайлова Н.Д.* Калмыцкие народные благопожелания: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Элиста, 2013. – 25 с.

Мусукаева 1988 – *Мусукаева С.* Эртден чыкьда (Мусукаева С.А. По утренней росе). – Нальчик: Эльбрус. 1988. – 72 бет. (на кар.-балк. яз.)

Мусукаланы 2001 – *Мусукаланы С.* Аллыма кьара (Мусукаева С.А. Встречай меня). – Нальчик: Эльбрус, 2001. – 304 бет. (на кар.-балк. яз.)

Мусукаланы 2007 – *Мусукаева С.* Санга (Мусукаева С.А. Тебе). – Нальчик: Эльбрус, 2007. – 96 бет. (на кар.-балк. яз.)

Семенланы 2002 – *Семенланы А.* Магъана (Семенов А.И. Смысл). – Черкесск: Кар.-Черкес. гос. изд-во, 2002. – 250 бет. (на кар.-балк. яз.)

Узденова 2018 – *Узденова Ф.Т.* Карачаево-балкарская поэзия: генезис и жанровое своеобразие. – Нальчик: Принт Центр, 2018. – 232 с.

Архив ИГИ КБНЦ РАН – *Архив Института гуманитарных исследований Кабардино-Балкарского научного центра Российской академии наук – Балкарский фольклорный фонд.*

REFERENCES

AGAPKINA T.A., VINOGRADOVA L.N. *Blagopozhelanie: ritual i tekst* [Benevolence: ritual and text]. IN: *Slavyanskii i balkanskii fol'klor: Verovaniya. Tekst. Ritual* [Slavic and Balkan folklore: Beliefs. Text. Ritual]. – М.: Nauka, 1994. – P. 168–208. (In Russian)

BEGIILANY A. *Bet: nazmula* [Conscience: poems]. – Nalchik: El'brus, 1996. – 256 p. (In Karachay-Balkarian)

EFIMOVA L.S. *Yakutskii algys: spetsifika zhanra, poetika: avtoref. dis. ... d-ra filol. nauk* [Yakutsk algys: specificity of the genre, poetics: Abstract of dissertation for the degree of Doctor of Philology]. – Elista, 2013. – 55 p. (In Russian)

EZDENLANY A. *Cholpan* [Star]. – Nalchik: El'brus, 1998. – 496 p. (In Karachay-Balkarian)

K"arachai-malk"ar fol'klor: khrestomatiya / sost. T.M. Khadzhieva [Karachay-balkarian folklore: Readings. Compiled by T.M. Khadzhieva]. – Nalchik: El'-Fa, 1996. – 592 p. (In Karachay-Balkarian)

KATASH S.S. *Mify, legendy gornogo Altaya* [Myths and legends of the Altai mountains]. – Gorno-Altaysk: Gorno-Alt. otd. Alt. kn. izd-va, 1978. – 112 p. (In Russian)

KETENCHIEV M.B., DODUEVA A.T., DEVEEVA A.A. *Verbalizatsiya sem'i v karachaevo-balkarskom fol'klоре* [Verbalization of the family in Karachay-Balkar folklore]. IN: *Baltiiskii gumanitarnyi zhurnal*. – 2018. – Vol. 7. – No. 1 (22). – S. 81–84. (In Russian)

KUCHMEZOVA M.Ch. *Sotsionormativnaya kul'tura balkartsev: traditsii i sovremennost'* [Socionormative culture of the Balkars: traditions and modernity]. – Nalchik: El'-Fa, 2003. – 214 p. (In Russian)

KUDAEV M.Ch. *Karachaevo-balkarskii svadebnyi obryad* [Karachay-Balkar wedding ceremony]. – Nalchik: El'brus, 1988. – 128 p. (In Russian)

LAIPANLANY B. *Dzhurtda Dzhangyz Terek: nazmula* [Lonely tree in the homeland: poems]. – М.: Molodaya gvardiya, 1992. – 256 p. (In Karachay-Balkarian)

LOK'YAEVA Zh.M. *Osobennosti i funktsional'naya rol' blagopozhelanii (alg'ysh) (na materiale karachaevo-balkarskogo fol'klora)* [Features and functional role of well-wishes (alg'ysh) (based on the Karachay-Balkarian folklore)]. IN: *Izvestiya Kabardino-Balkarskogo nauchnogo tsentra RAN*. – 2020. – No. 6 (98). – P. 302–311. DOI: <https://doi.org/10.35330/1991-6639-2020-6-98-302-311> (In Russian)

MALKONDUEV Kh.Kh. *Obryadovo-mifologicheskaya poeziya balkartsev i karachaevtsev (zhanrovye i khudozhestvenno-poeticheskie traditsii)* [Ritual and mythological poetry of Balkarians and Karachais (genre and artistic and poetic traditions)]. – Nalchik: El'-Fa, 1996. – 272 p. (In Russian)

MIKHAILOVA N.D. *Kalmytskie narodnye blagopozhelaniya: avtoref. dis. ... kand. filol. Nauk* [Kalmyk people's good-wishes: Abstract of dissertation for the degree of Candidate of Philology]. – Elista, 2013. – 25 p. (In Russian)

MUSUKAEVA S. *Ertiden chyk"da* [In the morning dew]. – Nalchik: El'brus, 1988. – 72 p. (In Karachay-Balkarian)

MUSUKALANY S. *Allyma k"ara* [Meet me]. – Nalchik: El'brus, 2001. – 304 p. (In Karachay-Balkarian)

MUSUKALANY S. *Sanga* [For you]. – Nalchik: El'brus, 2007. – 96 p. (In Karachay-Balkarian)

SEMENLANY A. *Mag"ana* [Meaning]. – Cherkessk: Kar.-Cherkes. gos. izd-vo, 2002. – 250 p. (In Karachay-Balkarian)

UZDENOVA F.T. *Karachaevo-balkarskaya poeziya: genezis i zhanrovoe svoeobrazie* [Karachay-Balkar poetry: Genesis and genre originality]. – Nalchik: Print Tsentr, 2018. – 232 p. (In Russian)

ZAKIROVA I.G. *Zhanr blagopozhelanii v tatarskom fol'klоре* [Genre of good-wishes in Tatar folklore]. IN: *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki*. – 2017. – No. 10 (76): in 3 parts. Part 3. – P. 15–18. (In Russian)

ZORINA L.Yu. *Vologodskie dialektnye blagopozhelaniya v kontekste traditsionnoi narodnoi kul'tury* [Vologda dialect benevolence in the context of traditional folk culture]. – Vologda: VGPU, 2012. – 216 p. (In Russian)

Arkhiv IGI KBNTs RAN – *Arkhiv Instituta gumanitarnykh issledovaniy Kabardino-Balkarskogo nauchnogo tsentra Rossiiskoi akademii nauk – Balkarskii fol'klorny fond* [Archive of the Institute for Humanitarian studies of the Kabardian-Balkarian scientific center of the Russian Academy of Sciences – Balkarian folklore fund]. (In Russian)